

الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ

سرشناسه:	سعیدی روشن، محمدباقر، ۱۳۴۰ -
عنوان و نام پدیدآور:	آشنایی با علوم قرآن / محمدباقر سعیدی روشن.
مشخصات نشر:	قم: جامعه المصطفی ﷺ العالمية، ۱۴۳۰ ق = ۱۳۸۸.
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
مشخصات ظاهری:	۲۲۳ ص.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۰۶۶-۰
یادداشت:	کتابنامه: ص. [۲۲۱] - ۲۲۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت:	چاپ دوم: ۱۳۹۴ (فیبا)
یادداشت:	چاپ سوم: ۱۳۹۶ (فیبا)
یادداشت:	چاپ چهارم: ۱۳۹۸ (فیبا)
موضوع:	قرآن -- علوم قرآنی
موضوع:	قرآن -- بررسی و شناخت
موضوع:	قرآن -- تحقیق -
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية
رده بندی کنگره:	۱۳۸۸ آ۵/۷ س/ ۵/ ۶۹ BP
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۱۵
شماره کتابشناسی ملی:	۱۹۲۸۵۰۴

آشنایی با علوم قرآن

محمدباقر سعیدی روشن

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

آشنایی با علوم قرآن

تألیف: محمدباقر سعیدی روشن

چاپ چهارم: ۱۳۹۸ ش / ۱۴۴۰ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۳۵۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸؛

تلفن: ۳۷۸۳۶۱۳۴ ۲۵ ۹۸ + تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / ۳۷۸۳۹۳۰۵ ۲۵ ۰

◀ ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ ۲۵ ۰

<http://buy-pub.miu.ac.ir>

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید اثریاری رساندند.

■ ناظر گرافیک: مسعود مهدوی

■ ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی

■ مدیر انتشارات: سید اباذر هاشمی هریکندئی

■ مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری

■ ناظر فنی: علی عبادی فرد

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت افراد متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد. در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند.

جامعة المصطفى صلى الله عليه وآله العالمية به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ
تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را
سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون
علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفى صلى الله عليه وآله با قدردانی و سپاس از فاضل
ارجمند جناب آقای محمدباقر سعیدی روشن مؤلف کتاب آشنایی با علوم قرآن و
تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان
فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفى صلى الله عليه وآله

فهرست

.....	سخن ناشر	۵
.....	مقدمه	۱۵
.....	۱. علوم قرآن و جایگاه آن	۱۹
.....	طبقه بندی علوم قرآن	۱۹
.....	گستره علوم قرآن	۲۰
.....	پیشینه علوم قرآن و روند شکل گیری آن	۲۱
.....	کاربرد اصطلاحی علوم قرآن برای نخستین بار	۲۲
.....	آثار جوامع در علوم قرآن	۲۳
.....	ضرورت و کاربرد علوم قرآن	۲۵
.....	روش تحقیق در علوم قرآن	۲۶
.....	چکیده	۲۷
.....	پرسش	۲۸
.....	پژوهش	۲۸
.....	۲. وحی و نزول قرآن	۲۹
.....	مقدمه	۲۹
.....	وحی و نزول	۳۱
.....	آغاز نزول	۳۲
.....	استمرار وحی و پیام مسؤولیت	۳۳
.....	گیرنده قرآن، مقصد قرآن	۳۴
.....	چکیده	۳۵
.....	پرسش	۳۶

۳۶	پژوهش
۳۷	۳. قرآن، یک نزول یا چند نزول
۳۷	نزول اجمالی و نزول تفصیلی
۳۸	۱. رمضان، آغاز نزول قرآن
۳۸	۲. نزول آیات مورد نیاز هر سال، در ماه رمضان
۳۹	۳. نزول غالب آیات قرآن در ماه رمضان
۳۹	۴. نزول قرآن در شأن رمضان
۳۹	۵. نزول یک باره به بیت المعمور و نزول تدریجی به پیامبر ﷺ
۴۰	۶. نزول اجمالی و نزول تفصیلی بر قلب پیامبر ﷺ
۴۳	حکمت‌های نزول تدریجی
۴۶	چکیده
۴۷	پرسش
۴۷	پژوهش
۴۹	۴. ترتیب نزول آیه‌ها و سوره‌های قرآن
۴۹	نزول معنا یا لفظ و معنا؟
۵۱	آیات قرآن
۵۲	نخستین آیات و آخرین آیات
۵۴	تعداد آیه‌های قرآن
۵۴	سوره‌های قرآن
۵۵	ترتیب سوره‌ها
۵۶	عدم تأثیر ترتیب سوره‌ها در متن قرآن
۵۷	چکیده
۵۸	پرسش
۵۸	پژوهش
۵۹	۵. آیه‌ها و سوره‌های مکی و مدنی
۶۰	فایده شناخت مکی و مدنی
۶۰	مفهوم مکی و مدنی
۶۰	راه شناخت آیه‌های مکی از مدنی
۶۱	برخی از ویژگیهای آیات مکی
۶۲	برخی از ویژگیهای آیات مدنی

فهرست ۹

۶۳	نکته.....
۶۳	نمودار آیه‌ها و سوره‌های مکی و مدنی.....
۶۳	حفظ قرآن و حافظان.....
۶۴	عوامل و انگیزه‌های حفظ قرآن.....
۶۷	چکیده.....
۶۸	پرسش.....
۶۸	پژوهش.....
۶۹	۶. نگارش قرآن در عصر نبوی.....
۶۹	تدوین قرآن در عصر پیامبر ﷺ.....
۷۰	خواندن و نوشتن در جزیره العرب.....
۷۱	پیامبر امی.....
۷۲	ابزارهای نگارش قرآن.....
۷۳	خطی که نخستین بار قرآن را به آن نوشتند.....
۷۴	چکیده.....
۷۴	پرسش.....
۷۴	پژوهش.....
۷۵	۷. مسلمانان و قرآن.....
۷۷	تلاش صحابی‌ان دیگر.....
۷۹	پیدایش اختلاف قرائی، و تلاش در جهت یکسان‌سازی یا توحید قرائات.....
۸۲	باز هم دشواری قرائت، پیدایش اعراب و حرکت‌گذاری.....
۸۳	نقطه‌های اعراب‌گذار.....
۸۵	اعجام و نقطه‌گذاری.....
۸۵	خط قرآن و سیر تکاملی آن.....
۸۷	چکیده.....
۸۸	پرسش.....
۸۸	پژوهش.....
۸۹	۸. قرآن و قرائتها.....
۸۹	اهمیت قرائت قرآن.....
۹۰	تدوین کتاب در علم قرائات.....
۹۲	قرائت در عصر تابعین تابعین.....

۱۰ آشنایی با علوم قرآن

- انگیزه گزینش و رواج قراء سبعه ۹۲
- چرا هفت قرائت؟ ۹۴
- چکیده ۹۶
- پرسش ۹۷
- پژوهش ۹۷
۹. روایت «سبعة احرف» و قرائتهای هفتگانه ۹۹
- بررسی روایت نزول قرآن به سبعة احرف ۹۹
- مصدر قرائت قرآن ۱۰۲
- تواتر قرآن و عدم تواتر ۱۰۳
- دلایل عدم تواتر قرائتها ۱۰۴
- عوامل پیدایش اختلاف قرائتها ۱۰۵
- انواع اختلاف در قرائت ۱۰۸
- معیار قرائت صحیح ۱۰۹
- ویژگیهای قرائت عاصم ۱۱۱
- چکیده ۱۱۲
- پرسش ۱۱۳
- پژوهش ۱۱۳
۱۰. اعجاز و مانند ناپذیری، هویت ذاتی قرآن ۱۱۵
- هویت ذاتی قرآن ۱۱۵
- مفهوم معجزه در لغت و اصطلاح ۱۱۶
- ماهیت اعجاز و ارکان آن ۱۱۷
- مبدأ اعجاز ۱۱۸
- راههای اثبات نبوت ۱۱۸
- فلسفه و هدف معجزات ۱۱۹
- معجزه، تضاد یا قانون؟ ۱۲۰
- قرآن آیت جاویدان پیامبر خاتم ۱۲۱
- قرآن و تحدی ۱۲۲
- دعوتی خردمندانه ۱۲۳
- حد نصاب تحدی ۱۲۳
- راز مانند ناپذیری قرآن ۱۲۴

فهرست ۱۱

۱۲۶	چکیده
۱۲۸	پرسش
۱۲۸	پژوهش
۱۲۹	۱۱. ابعاد اعجاز قرآن
۱۲۹	۱. زیبایی‌های ادبی
۱۲۹	جلوه‌های اعجاز بیانی قرآن از زبان اندیشمندان
۱۳۳	بلاغت و رسایی
۱۳۴	نظم و اسلوب
۱۳۵	تصویرپردازی
۱۳۷	۲. معارف بی‌مانند از پیامبر امّی
۱۳۸	خدای جهان از منظر قرآن
۱۳۹	انسان از دید قرآن
۱۴۰	اشاره‌های علمی قرآن به اسرار آفرینش
۱۴۱	قرآن و فلسفه تاریخ
۱۴۲	اخبار غیبی قرآن از گذشته
۱۴۲	اخبار غیبی قرآن از آینده
۱۴۳	ارزشهای برین و متعالی
۱۴۴	نمونه‌هایی از ارزشهای برین قرآنی
۱۴۶	ویژگیهای معارف قرآن
۱۴۷	۳. پیراستگی از اختلاف
۱۴۸	چکیده
۱۴۹	پرسش
۱۴۹	پژوهش
۱۵۱	۱۲. قرآن، مصون از تحریف
۱۵۱	مقدمه
۱۵۱	مفهوم تحریف
۱۵۲	انواع تحریف
۱۵۳	۱. تحریف معنوی
۱۵۳	۲. تحریف لفظی
۱۵۴	اعتقاد رسمی همه مسلمانان

۱۲ آشنایی با علوم قرآن

۱۵۵	دلایل تحریف ناپذیری قرآن.....
۱۵۵	۱. دلیل عقلی.....
۱۵۶	۲. دلیل نقلی.....
۱۶۰	چکیده.....
۱۶۲	پرسش.....
۱۶۲	پژوهش.....
۱۶۳	۱۳. ارزیابی دستاویزهای مدعیان تحریف.....
۱۶۴	دلایل دوازدهگانه میرزای نوری.....
۱۶۴	۱. مشابهت امت اسلامی با سایر امتهای.....
۱۶۴	۲. روایات جمع قرآن توسط خلفا و وجود قرآنهای دیگر.....
۱۶۵	۳. اخبار نسخ التلاوة.....
۱۶۶	۴. اخبار کاهش قرآن.....
۱۶۸	چکیده.....
۱۷۰	پرسش.....
۱۷۰	پژوهش.....
۱۷۱	۱۴. امکان و جواز تفسیر.....
۱۷۱	مقدمه.....
۱۷۱	مفهوم تفسیر.....
۱۷۲	تفسیر در اصطلاح دانشمندان علوم قرآن و تفسیر.....
۱۷۳	دلایل نیاز به علم تفسیر.....
۱۷۴	۱. قرآن، بیان اصول و کلیات حیات ایمانی.....
۱۷۴	۲. قرآن و سطوح گوناگون معنایی.....
۱۷۶	۳. جهانی بودن و جاودانگی قرآن.....
۱۷۶	۴. نزول تدریجی قرآن.....
۱۷۶	امکان تفسیر قرآن.....
۱۷۷	دلایل امکان تفسیر.....
۱۷۸	جواز تفسیر.....
۱۷۸	۱. پیامبر، معلّم قرآن است.....
۱۷۸	۲. علم قرآن نزد اهل بیت <small>علیهم السلام</small> است.....
۱۷۹	۳. نهی از تفسیر قرآن.....

فهرست ۱۳

۱۸۱	چکیده.....
۱۸۲	پرسش.....
۱۸۲	پژوهش.....
۱۸۳	۱۵. منابع تفسیر قرآن.....
۱۸۳	۱. قوانین زبانی عقلا.....
۱۸۳	الف) معناشناسی واژه‌ها.....
۱۸۵	ب) صرف‌شناسی و علم اشتقاق.....
۱۸۵	ج) نحو‌شناسی.....
۱۸۵	د) در نظر گرفتن ویژگی‌های ادبی.....
۱۸۶	ه) شناخت انواع دلالت کلام.....
۱۸۷	۲. منبع بودن قرآن برای تفسیر خود.....
۱۹۰	مفهوم تشابه.....
۱۹۱	توقف یا ارجاع مشتابهات به محکّمات.....
۱۹۱	دلایل عاطفه بودن «و».....
۱۹۳	الفاظ دال بر عموم.....
۱۹۹	جایگاه ناسخ و منسوخ در تفسیر قرآن.....
۲۰۰	چگونگی انتساب «نسخ» و «بدا» به خداوند.....
۲۰۱	نسخ حکم و نه تلاوت.....
۲۰۲	نسخ مردود.....
۲۰۳	چکیده.....
۲۰۵	پرسش.....
۲۰۵	پژوهش.....
۲۰۷	۱۶. منابع تفسیر قرآن.....
۲۰۷	۱. سنّت، نقش و کارکرد آن در تفسیر قرآن.....
۲۰۹	الف) تفسیر و تبیین.....
۲۱۰	ب) روش آموزشی تفسیر.....
۲۱۰	ج) بیان تأویل آیات.....
۲۱۰	اسباب نزول و نقش آن در تفسیر.....
۲۱۱	آیا همه آیات، دارای سبب نزول خاص هستند؟.....
۲۱۱	اهمیت شناخت سبب نزول.....

۲۱۳	۲. عقل استدلالی و تفسیر قرآن
۲۱۴	چگونگی کارایی عقل در تفسیر
۲۱۵	نگاهی بر چگونگی استمرار تفسیر
۲۱۵	الف) تفسیر صحابه و جایگاه آن
۲۱۷	ب) تفسیر در عصر تابعین
۲۱۸	ج) جریان تفسیر پس از تابعین
۲۱۹	چکیده
۲۲۰	پرسش
۲۲۰	پژوهش
۲۲۱	منابع

مقدمه

قرآن گرامی، نامه آسمانی خدا و کلام پروردگار است که از طلیعه ظهور خود آثاری شگرف در جان و جهان آدمیان نهاده و دگرگونی‌های عظیمی را در فرهنگ و جامعه بشری پدید آورده است.

اینک این گنجینه بی‌همتای الهی (ثقل اکبر) در اختیار ما قرار دارد و انسان امروز بیش از هر زمان دیگر نیازمند هدایت قرآن است که تاریکی‌های گمراهی جز بدان روشنایی نمی‌یابد. بدین روی شناخت قرآن و ویژگیهای این کتاب آسمانی و نیز، راهکارهای دست‌یابی به معارف بلند آن، یک ضرورت مقدماتی جهت بهره‌مندی از هدایت قرآن است.

علوم قرآن، مادر علوم اسلامی است که در پرتو قرآن کریم، قرائت، فهم و تفسیر آن به بار نشست و اهتمام مسلمانان را معطوف دانش‌های گوناگونی در قلمرو ادای الفاظ، شرح معانی و جوانب مختلف شناخت قرآن نمود و در پی آن، هزاران کتاب و رساله با عناوین متعدد، در حوزه علوم قرآن به دست پژوهندگان مسلمان پدید آمد.

اثری که در پیش رو دارید به عنوان تهیه یک متن آموزشی بر اساس سرفصل مصوب جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمیه تحریر یافته است؛ به همین خاطر

با اینکه تلاش شده تا کتاب از نثری روان و گویا برخوردار باشد، در عین حال این حقیقت را نباید از نظر دور داشت که متن آموزشی و مناسب با فضای تدریس، بایک متن متعارف و خواندنی محض متفاوت است.

اهتمام بر آن بوده است که موضوعات و عناوین علوم قرآن، برابر یک نظم و چینش منطقی و علمی سامان یافته و صرف نظر از بُعد اعتقادی مسلمانان به قرآن، گام به گام، مباحثی چون اصل وجود قرآن، انتساب آن به خداوند، چگونگی شکل‌گیری و تدوین آن و سرانجام اصول و قواعد فهم و تفسیر آن، مورد بحث و بررسی قرار گیرد. امروزه در برابر راه توحید و آرمان تعالی بخش آن، دنیای کفر و اندیشه‌های دین‌ستیزانه مدرن صف‌آرایی کرده‌اند؛ از این رو خانواده بزرگ مسلمان بیش از هر زمان دیگر نیازمند آن است که با تکیه بر عروة الوثقی وحدت‌آفرین قرآن و بهره‌گیری از میراث گران‌سنگ علمی مشترک خویش، بر رشد علمی و حرکت توحیدی خویش غنای تازه‌ای بخشد. بر همین اساس تلاش شده است تا در تمام مباحث، دور از هر گونه تعصب و تنها با رویکرد دلیل محوری، از منابع علمی اندیشمندان فرقه‌های مختلف اسلامی استفاده شود.

با توجه به آموزشی بودن متن، در آغاز هر فصل هدف‌های آن، که زمینه ذهنی خواننده را نسبت به محتوای فصل فراهم می‌نماید، مورد توجه قرار گرفته است. بیشتر آیات قرآن مجید و همین‌طور احادیث و برخی عبارات عربی کتاب، ترجمه نشده‌اند. دلیل آن این است که دانش‌پژوهان محترم خود به تلاش و تمرین علمی عادت ورزند، به کتابهای لغت، متون تفسیری سری بزنند و پیشرفت علمی خود را با سهل الوصول بودن همه نکات، متوقف نسازند.

در تدوین این اثر، تلاش بر آن بوده است تا حد توان، حجم مطالب فصل‌ها و همین‌طور سطح علمی آنها هماهنگ و یکسان باشد؛ اما به رغم این، ویژگی

موضوعی عناوین در برخی از موارد، مانع تحقق این هدف بوده و از این رو حجم برخی از فصول، بیش از برخی دیگر شده و سطح علمی برخی فصول سنگین ترگراید که این دشواری با انعطاف و تنظیم برنامه از سوی اساتید محترم مرتفع خواهد شد.

در پایان هر فصل عناصر اصلی و مطالب محوری آن، به صورت فهرست‌گونه ارائه شده است تا فراگیری و بازآفرینی آنها تسهیل شود.

پرسش‌های هر فصل نیز بیان‌گر عناصر اصلی مواد آن است که در فهم دقیق و مناسب آن مؤثر خواهند بود.

به تناسب موضوع هر فصل، یک یا دو عنوان پژوهشی مطرح شده است تا زمینه‌ای برای تمرین پژوهش را در مخاطبان فراهم آورده و به ارتقای علمی آنان یاری رساند.

از خداوند متعال مسئلت دارم که این تلاش ناچیز را به لطف و کرم خویش قبول فرماید. الحمد لله اولاً و آخراً

محمدباقر سعیدی روشن

اسفند ۱۳۸۴ برابر صفر ۱۴۲۷